

Мартин В. О.,

Львівський національний медичний університет ім. Д. Галицького

ОПИС ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ ХІРУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглянуто сучасні наукові погляди на сутність і природу терміна. За допомогою детального розгляду описано історію виникнення, становлення і розвитку латинської медичної, зокрема хірургічної термінології. Наведено приклади зміни значень медичних термінів від найдавніших часів до сучасного розвитку медицини.

Ключові слова: термін, терміносистема, термінологія, термінотворення, медицина.

Рассмотрены современные научные взгляды на сущность и природу термина. С помощью детального рассмотрения описана история возникновения, становления и развития латинской медицинской, в частности хирургической терминологии. Приведены примеры изменения значений медицинских терминов от древнейших времен до современного развития медицины.

Ключевые слова: термин, терминотворення, медицина.

The modern scientific views of the essence and of the nature of a term are considered in the article. According to the detailed examination the history of origin, formation and development of Latin medical and surgical terminology is described. The examples of changing of meanings of medical terms from the ancient times to modern development of medicine.

Key words: term, terminological system, terms formation, medicine.

Сучасна медицина як одна з найрозвиненіших галузей української науки послуговується належним чином організованою фаховою мовою, основу якої становить спеціальна лексика. Латинська хірургічна термінологія – це не лише один з найбільших розділів загальномедичної термінології, який об'єднує блоки термінів різних медичних спеціальностей, але й найменш унормована група термінологічної лексики медичних наук, невпорядкованість якої пов'язана передусім з наявністю таких явищ, як полісемія, синонімія, варіантність. Основним чинником, що зумовив неоднорідність складу латинської хірургічної термінології є багатовікова історія розвитку медицини, різноманітність джерел поповнення її словникового складу.

Неоднорідність складу хірургічної термінології з погляду її походження відбиває тривалий історичний процес розвитку терміносистеми. Специфіка термінології клінічної медицини зумовлена її греко-латинською мовною основою.

При виконанні роботи послуговуватимемося великою кількістю вітчизняних та зарубіжних досліджень, що стосуються наукової термінології, як вітчизняної, так і зарубіжної. Ставимо своїм завданням впровадити теоретичні засади для вивчення законів формування медичної терміносистеми зокрема і створення нових підходів до проблеми термінотворення.

Слід зазначити, що науковий прогрес пов'язаний з накопиченням значного фактичного матеріалу і з виникненням великої кількості нових термінів. На основі спостережень за розвитком медичної і, зокрема, хірургічної термінології виділяються характерні для неї явища, зокрема явища синонімії та антонімії. Антонімія в медичній термінології має словотворчий характер і реалізується через використання греко-латинських морфем з антонімічною семантикою: *hypo-* / *hyper-*, *macro-* / *micro-* і т. д.

Вивчення мови медицини в її розвитку дозволяє “краще зрозуміти ту історичну епоху, в якій мова функціонувала, зрозуміти шляхи розвитку медицини і її термінології в цілому і в зв'язку з розвитком науки, техніки, світосприйняття, загальної історії людства” [2, с. 163]. Всю історію європейської медицини Палютіна З. Р. уявляє як історію цивілізацій (суперциклів): а) античну (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.); б) середньовічну (IX – початок XVI ст.); в) передіндустріальну (з середини XV по XVIII ст.), індустріальну (з XVIII по XX ст.) і постіндустріальну (XX ст.).

Аналізуючи медичні тексти як різновид наукових, варто звернути увагу на те, що під час роботи з ними основною проблемою є медична термінологія, яка часто стає перешкодою для розуміння змісту тексту. Синтактичні структури у медичних текстах ускладнені лише частково. Статистичний аналіз підтверджує, що в наукових текстах переважають прості поширені та складнопідрядні речення. У таких текстах, проте, помічається великий ступінь складності в номінативних фразах, які найчастіше є складними словосполученнями, утвореними із простіших термінів.

З іншого боку, автентичні тексти, особливо на професійну тематику, зокрема медичні, часто можуть відзначатися складністю граматичної форми, що потребує додаткової уваги та пояснення. У більшості випадків автентичні медичні тексти перенасичені медичною термінологією. Тому для спрощення викладачу іноземної мови варто інколи допускати методичну обробку тексту без порушення його автентичності.

Значний вплив на розвиток медичної термінології справили давньогрецька мова, зокрема праця Гіппократа “Збірник Гіппократа”. Спеціальних медичних слів, що відповідають сучасному поняттю терміна і вживаних тільки лікарями, в “Збірнику Гіппократа” порівняно небагато. Один і той самий предмет часто позначається в ньому різними словами. Основне мовне багатство збірки представлено найменуваннями хвороб і їх симптомів, а анатомічна лексика представлена значно слабше.

Наукова медицина, починаючи від “Творів Гіппократа”, за допомогою наступної латинізації успадкувала безліч найменувань, наприклад: *акроміон, амбліопія, апофіз, бронх, герпес, діанепедез, ілеус, кахексія, карцинома, кіфоз, кома, ліхен, лордоз, нефрит, нома, олекранон, опістотонус, парез, перінеум, перітонеум, поліп, симфіз, тиф, торакс, уретер, уретра, холера, екзантема, ектіма, екхімоз, емфізема, епідемія, еритема* [5, 6, 7, 8].

Значний внесок у медико-біологічну лексику вніс грецький філософ і вчений Аристотель. До його творів входять такі найменування, як *алопеція, аорта, глаукома, діафрагма, кантус, колон, конділус, меконій, лейкома, ністагм, панкреас, трахея, фаланга, екзофтальм*. Аристотель уточнив спеціальні значення ряду вже існуючих в медичному лексиконі слів, наприклад зміст слова *mēninx, mēningos* (оболонка) звужив до значення “мозкова оболонка”.

З початком епохи еллінізму (кінець IV-I ст. до н. е.) центр наукової медицини перемістився в столицю однієї з елліністичних монархій – Александрію. Тут утворилася відома у всьому світі Александрійська медична школа, яка визначила на багато століть вперед розвиток медицини. Вона прославилася діяльністю головним чином двох видатних лікарів – Герофіла і Еразістрата, що залишили помітний слід в медичній, особливо анатомічній термінології. Якщо в попередню епоху медичний лексикон збагачувався в основному шляхом запозичення слів розмовної мови, то александрійці сміливо вводять неологізми – штучні, спеціально створені найменування. Герофілу (близько 300-250 рр. до н. е.) приписується авторство таких термінів, що дійшли до наших днів, як *простата, діастола і систола, mēninx pacheia і mēninx leptē* (тверда і м’яка мозкова оболонка, джерело сучасних термінів *пахіменінгіт і лептоменінгіт*). Він використовує термін *dodekadaktylon* (дванадцятипала кишка), від *dodeka* (дванадцять) і *daktylos* (палець), які латинізувалися в період Середньовіччя – *duodenum* від *duodecim* (дванадцять). Герофіл вперше звернув увагу на існування лімфатичних вузлів, але прийняв їх помилково за залози і тому назвав *adēn* – залоза. Це найменування (у латинському перекладі *glandula*) протрималося в медицині майже до середини XX ст., Коли було замінено терміном *nodus lymphaticus* або *lymphonodus* (лімфатичний вузол). Однак терміноелемент *аден* і сьогодні входить до складу таких термінів, як *аденопатія, лімфаденіт* та ін.

Еразістрату (помер близько 250 р. до н. е.) належить авторство таких неологізмів, як, наприклад, *паренхіма, плетора, булімія* (буквально “бичачий голод”), *анастомоз* (точніше *synanastomosis*; приставку *суп-* пізніше відкинув Гален), що збереглися до наших днів, хоча й істотно змінили з часом своє значення.

Аж до кризи античного світу грецька мова фактично виконувала

функцію міжнародної мови медицини, служила засобом професійного взаєморозуміння для лікарів різних етнічних груп.

У цей період латинська мова не мала жодного впливу на розвиток медико-біологічної лексики, навіть незважаючи на встановлення римського панування над Грецією (146 р. до н. е.) та її колишніми володіннями. Протягом усієї своєї історії латинська мова відчувала сильний вплив грецької. Наявні у римлян незначні медичні і біологічні знання не витримували конкуренції з грецької медициною і наукою про природу, перш за все про природу живого. Латинська мова за гнучкістю поступалася грецькій, що володіла дивовижною здатністю наділяти в мовні форми нові ідеї, з легкістю створювати найновіші найменування за допомогою різних способів словотвору, особливо шляхом складання основ слів. Певне уявлення про споконвічно латинську спеціальну лексику, зокрема анатомічну, можна скласти за поемою поета-філософа Лукреція Кара (близько 99-55 рр. До н. Е.) “Про природу речей” (“**De rerum natura**”). Описуючи будову людського тіла, Лукрецій користувався як словами літературної латинської мови, так і латинізованими запозиченнями з грецької. Деякі найменування, використані в поемі, вживаються в сучасній Міжнародній анатомічній номенклатурі, наприклад латинські слова *membra* (кінцівки), *palatum* (піднебіння) або запозичене *brachium* (плече). Подібно до грецьких анатомів, які позначали і артерії і вени словом *phleps*, *phlebos* (в загальному значенні “жила”), Лукрецій користувався еквівалентним латинським словом *vena*, а для позначення нервів, сухожиль і зв’язок – словом *nervus*, від грец. *neuron* – жила.

Посиланнями авторитетних грецьких лікарів, перш за все Гіппократа, Герофіла і Еразістрата, рясніють сторінки єдиного збереженого повністю медичного твору римлян “**De medicina**” (“Про медицину”) Авла Корнелія Цельса. Цельс широко використовував грецькі найменування як найавторитетніші та точні. Дуже часто він супроводжував існуючі латинські найменування грецькими.

Після вторинного народження твору Цельса в XV ст. його лексика (нерідко з уточненими або зміненими значеннями слів) майже повністю увійшла до словника професійної медицини, стала невід’ємною частиною міжнародних анатомічних номенклатур кінця XIX і середини XX ст. Цельс вводить такі найменування, як, наприклад, *abdomen* – живіт, *anus* – задній прохід, *articulus* – суглоб, *caecum intestinum* – сліпа кишка, *cartilago* – хрящ, *cervix* – шия, *cubitus* – лікоть, *digitus* – палець, *femur* – стегно, *humerus* – плечова кістка (у Цельса – плече), *index* – вказівний палець, *intestinum* – кишка, *jejunum intestinum* – тонка кишка, *lien* – селезінка, *manus* – кисть руки, *maxilla* – верхня щелепа (у Цельса – щелепа), *medulla* – мозок (у Цельса – кістковий мозок), *occiput* – потилиця, *oculus* – око, *omentum* – сальник, *patella* – надколінок, *pectus* – груди,

pollex – великий палець руки, **pulmo** – легке, **radius** – променева кістка, **ren** – нирка, **scrotum** – мошонка, **tibia** – великогомілкова кістка, **tonsilla** – мигдалик, **tunica** – оболонка, **uterus** – матка, **ventriculus** – шлунок, **vertebra** – хребець, **vesica** – сечовий міхур, **vulva** – вульва (у Цельса – матка).

У значно меншій мірі в існуючу медичну термінологію увійшли латинські найменування хвороб і їх симптомів. Серед них такі як **acutus morbus** – гостре захворювання, **cancer** – рак, **cicatrix** – рубець, **delirium** – марення, **febris** – лихоманка, **fractura** – перелом, **hernia** – грижа, **papula** – папула, **remissio** – ремісія, **scabies** – короста, **suppuratio** – нагноєння, **tumor** – пухлина, **tussis** – кашель, **varix** – розширення, здуття вени, **verruca** – бородавка [1].

В англійській мові, яка обслуговує медицину, виділяють наступні періоди: 1) донауковий, V – XVIII ст. (древній, середній і частково новий періоди); 2) науковий – з початку XIX ст. Процес формування термінології розглядається як єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів. Становлення термінології означає процес “набуття значущих характеристик, котрі регулюють взаємовідношення мови з навколишнім середовищем” [2, с. 165]. Аналізується роль античної цивілізації (перш за все римської та грецької) в розвитку медичної термінології. Відзначається, що мовною базою медичної лексики античного періоду була переосмислена (в результаті взаємодії лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів) загальноживана лексика, морфологічний спосіб творення і запозичення.

Становлення і розвиток англійської медичної термінології здійснювалось в умовах неоднозначних стосунків медицини та церкви: в якісь періоди церква закликала до розвитку медичної думки, а в якісь, навпаки, гальмувала. Проти теологічного розуміння медицини виступали мислителі Відродження, які здійснили переворот у поглядах на цю область знань. Хоча в епоху Середньовіччя медична термінологія наповнювалась вже англійськими словами, але їх було недостатньо. В цей період спостерігається наплив перш за все грецьких запозичень через посередництво латинської мови.

Інтерес до античного дослідження підтримувався багаточисельними перекладами і винайденням книгодрукування. В XVIII ст. прогресу в медицині сприяло утворення Королівського коледжу лікарів і Королівського коледжу хірургів. В XVIII ст. мова науки в Англії остаточно сформувалася. Поширення в Англії англійської мови повело за собою утворення неологізмів, в тому числі термінологічних, на снові англійського та іншомовного матеріалу. В останні три десятиліття XIX ст. новий сучасний спосіб виробництва впливав на рівень медико-біологічних досліджень, рівень охорони здоров'я, гігієни і т. д., виникли нові методи діагностики і лікування. Період термінологізації медичної лексики – Середньовіччя.

XVI – XVIII ст. характеризуються розвитком тематичних груп. Власне науковий період починається з XIX ст. Він відмічається становлення способів номінації, які відомі і в наші дні.

На важливість досліджень у галузі хірургічної термінології вказували як мовознавці, так і медики. Вона зумовлена тим, що це – найдавніша термінологія, на прикладі якої можна простежити шляхи становлення, розвитку та вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби словотворення, а також функціонування цих засобів саме в галузі медицини.

Результати роботи дають можливість проаналізувати терміносистему медицини у рамках україномовного термінотворення; вивчити принципи термінотворення відповідно до внутрішньомовних законів розвитку термінології; встановити зв'язок української медичної термінології з давньою латинською термінологією та із термінологією сучасних мов; у відповідності до внутрішньомовних законів впровадити нові принципи термінотворення тим самим оптимізувавши україномовну терміносистему медицини на сучасному етапі розвитку.

Література:

1. Авл Корнелий Цельс. О медицине (в восьми книгах). – М., 1959. – 407 с.
2. Палютина З. Р. Цивилизационная лингвистика / Башкирский государственный медицинский университет. Уфа, 2005. – 279 с.
3. Dr. med. Georgi Arnaudov Terminologia medica polyglotta, M. : Изд-во медицина и физкультура, 1966. – 1032 с.
4. Medicinos terminų žodynas / V. Astra uskas, S. Biziulevičius, S. Pavilonis ir kt. – V. : Moksals, 1980. – 996 p.
5. Hippocrates. Vol. I. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLXII. – 361 p.
6. Hippocrates. Vol. II. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 336 p.
7. Hippocrates. Vol. III. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 455 p.
8. Hippocrates. Vol. IV. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press / London: William Heinemann Ltd., MCMLIX. – 523 p.
9. Stedman's medical dictionary. – 25-th Edition illustrated – Baltimore, MD 21202, USA, 1990. – 1784 p.